

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ**

*ΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΟΡΤΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ
ΜΕΓΑΛΗ ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ - 30 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1977*

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΣΑΜΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1977

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

Μιά αναδρομή στην παράδοση για να αντιμετωπιστεί ένα σύγχρονο θέμα, όπως το ενδιαφέρον που δείχνουμε σήμερα για το περιβάλλον, γεννά αναπόφευκτα όρισμένες επιφυλάξεις σχετικά με τη σκοπιμότητα του έγχειρήματος.

Η αναδρομή αυτή μπορεί να κατευθύνεται από την τάση να αποφύγει ο όμιλητής τον κόπο του γνήσιου προβληματισμού και να κρυφτεί πίσω από την άνεση της επαναλήψεως, που υπογορεύει ή στείρα συντηρητικότητα. Συχνά λοιπόν μια τέτοια προσπάθεια μπορεί πολύ εύκολα, έστω και άσυνείδητα, να καλύπτει την εσωτερική ανασφάλεια του ανθρώπου μπροστά στο ριψοκίνδυνο τόλμημα να πάρει υπεύθυνη στάση στα προβλήματα της εποχής του. Έτσι ή ένασχόληση με το παρελθόν χωρίς προεκτάσεις στο παρόν καταλήγει σ' έναν άμετρο έγκωμιασμό για έναν κόσμο πράγματι φανταστικό. Άλλοτε πάλι ο φόβος της απορρίψεως νέων ιδεών και λύσεων σ' έναν αυστηρά παραδοσιακό χώρο οδηγεί μοιραία σε μιαν ανέντιμη χρησιμοποίηση της παραδόσεως. Σ' αυτήν την περίπτωση με την αναδρομή στην παράδοση επιχειρείται εκ των υστέρων μια τεχνητή ένταξη των νέων δεδομένων με επιφανειακές συγκολλήσεις στο παραδοσιακό υλικό.

Οι τρεις Ίεράρχες επισήμαναν και αντιμετώπισαν τις έκτροπές αυτές στο χώρο της χριστιανικής σκέψεως. Γι' αυτούς ή παράδοση της Έκκλησίας δεν ήταν κάποια ιερή αρχαιολογία ή κάποιο μουσειακό έκθεμα, αλλά μια συνεχής και προσωπική έρμηνεία της μοναδικής αλήθειας με τη γλώσσα και τα ιστορικά δεδομένα της εποχής τους. Η αύξηση, ο εμπλουτισμός, ή επικαιρότητα, ή δημιουργικότητα είναι οι δείκτες και τα χαρακτηριστικά της ζωντανής παραδόσεως και της σωστής λειτουργίας της μέσα στην εκδίπλωση της ιστορίας.

Έτσι για να αξιοποιηθεί ή παράδοση πρέπει αναπόφευκτα να διακρίνει κανείς την αλήθεια, που αντέχει στο πέρασμα του χρόνου, από την παισιώσή της, που έχει καιρικό χαρακτήρα και αφορά σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Μια σύγχυση ανάμεσα στην παράδοση και τις καιρικές παραδόσεις έχει σαν αποτέλεσμα την απώλεια της αλήθειας μέσα σ' ένα λαβύρινθο άκαιρων διατυπώσεων και ήχηρών εκφράσεων, που καταντούν την αλήθεια άκατανόητη και απρόσιτη στο σύγχρονο άνθρωπο.

Με αὐτὲς λοιπὸν τὶς σκέψεις θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰν ἐρμηνεία τοῦ πυρῆνα τῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀρχῶν ποὺ ὑπάρχουν ἐγκατασπαρμένες στὰ συγγράματα τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι οἱ ἀλήθειες αὐτὲς ὄχι μόνον δὲν ἔχουν χάσει τὴν ἐπικαιρότητά τους, ἀλλὰ καὶ μποροῦν νὰ καθοδηγήσουν δημιουργικὰ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ περιβάλλον ποὺ ἐκδηλώνεται στὰ χρόνια μας. Νομίζουμε ὅτι ἡ οἰκολογία, παρόλα τὰ θετικὰ της στοιχεῖα, πάσχει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη μιᾶς θεωρητικῆς βάσεως. Ἡ ἐπιφανειακότητα καὶ ἡ ρηχότητα ποὺ διαπιστώνεται στὶς σχετικὲς ἀπόψεις ποὺ διατυπώνονται, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ προβλήματος μόνον στὸν ὕλικὸ χῶρο, ὅπου μὲ κάποια ρομαντικὴ προδιάθεση ἀντιμετωπίζεται τὸ περιβάλλον στατικὰ, ἔχουν τὴ ρίζα ἀκριβῶς στὸ ὅτι λείπει ὁ σαφὴς προσανατολισμὸς καὶ ἡ θεωρητικὴ ἐμβάθυνση.

Μιὰ πρώτη βασικὴ διευκρίνιση ποὺ πρέπει νὰ γίνει στὸ θέμα μας εἶναι ἡ ἐξῆς· οἱ τρεῖς Ἱεράρχες θεωροῦν τὸ περιβάλλον σὰ μιὰ ἐνότητα μὲ ἀρραγὴ συνοχή, ποὺ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν ἔννοια τοῦ περιβάλλοντος συγκαταλέγουν κάθε δημιουργικὴ, κοινωνικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον ποὺ τὸν περιβάλλει, ὅπως ἀντίστροφα καὶ κάθε ἐνέργεια τοῦ κόσμου πρὸς αὐτόν. Ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτὴ πρέπει νὰ τονιστεῖ ἡ δυναμικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος καὶ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ διάστασή του. Ἔτσι βέβαια διευρύνεται ἡ ἔννοια τοῦ περιβάλλοντος, ποὺ καλύπτει πιά ὄχι μόνον τὴν ἄψυχη φύση, ἀλλὰ καὶ τὸν πολιτισμὸ, τὶς ἀξίες, τὶς κοινωνικὲς ομάδες, τὶς πολιτικὲς θεωρίες, τὶς ἰδέες κ.λ.π.

Μὲ τὴ θεώρηση αὐτὴ τὸ περιβάλλον τοποθετεῖται στὸν τριαδικὸ χαρακτήρα του, δηλαδὴ τὸ φυσικὸ, κοινωνικὸ καὶ ψυχολογικὸ. Κανένα ὄμως ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξεταστεῖ μεμονωμένα, γιατί κάθε μονομερὴς ἔξαρση μιᾶς ἐπιμέρους πλευρᾶς τοῦ θέματος ἔχει σὰ συνέπεια τὴν ἀλλοίωση τῶν προϋποθέσεων, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν τὴ σωστὴ ἀντιμετώπιση καὶ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος.

Τὴ συνολικὴ ἐξέταση τοῦ προβλήματος ἐγγυᾶται ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ θεοκεντρικὴ δογματικὴ βάση ἀναφορικὰ μὲ τὴ θεώρηση τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ περιβάλλον δὲν εἶναι ἀδιαμόρφωτο σύνολο ἀπὸ καταστάσεις. Μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου συσχετίζονται καὶ ἐνοποιοῦνται τὰ ἀνεξάρτητα φαινόμενα σὲ μιὰ ἀδιάκοπη σειρά ἀπὸ γεγονότα, ποὺ διαποτίζουν, συσχετίζουν, ἐνοποιοῦν καὶ ἐρμηνεύουν τὴν ποικιλία τῆς ἱστορίας καὶ ταυτῶχρονα προσδιορίζουν τὴν εὐθύνη τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου στὸ χῶρο¹.

Ἀναπόφευκτα λοιπὸν οἱ τρεῖς Ἱεράρχες ἀρνοῦνται νὰ δεχτοῦν ἀπόλυτη μεταφυσικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον. Αὐτὸ εἶ-

1. Βλ. τὴν μελέτη μου *Ἡ πρωτολογία τοῦ Μ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1970.

ναι μιὰ βασική διαπίστωση, πού δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ εὐνοϊκὴ ὑποδοχὴ στὶς φιλοσοφικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς μας. Ἔτσι ἀπὸ τὸν Descartes καὶ τὸν Kant ὡς τὸν Hegel, τὸν Emerson καὶ τὸν Sartre, δὲ βλέπει κανεὶς νὰ ἀποδίδεται στὸν ἄψυχο κόσμον μιὰ τέτοια πραγματικότητα, πού νὰ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀφήνεται ὁ ἄνθρωπος μόνο στὸ ἰδιοτελὲς συμφέρον του, πού ὅσο φωτισμένο καὶ ἂν εἶναι, δὲν μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του.

Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ ἔχει βασικὰ τὶς ρίζες της στὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ διαφοροτικὴ σκοπιά. Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀσχολήθηκαν ἐπανειλημμένα οἱ τρεῖς Ἱεράρχες, γιατί καὶ στὴν ἐποχὴ τους ὁ διάλογός τους μὲ τὴν φιλοσοφία ἔδειξε καθαρὰ τὴν ἀδυναμία νὰ ἐπιγεφυρωθεῖ τὸ χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

Τὸ χάσμα αὐτὸ ἦταν ἰδιαίτερα ἐκδηλο σὲ βασικὰ θέματα κοσμολογίας, καὶ εἰδικότερα στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἔννοιας τῆς δημιουργίας.

Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ μηδὲν εἶναι μιὰ ἀπόλυτα χριστιανικὴ ἔννοια βασικὰ ξένη καὶ ἀδιανόητη στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη. Κοινὴ θέση τῆς φιλοσοφίας ἦταν ὅτι ὁ κόσμος, ἐφόσον εἶναι ἀναρχος καὶ ἀθάνατος, εἶναι αἰώνιος καὶ θεῖος. Καθετὶ πού ἔχει λόγο ὑπάρξεως ἦταν πάντοτε τέλειο καὶ πλήρες. Ἐπομένως τίποτε τὸ οὐσιαστικὰ νέο δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ στὴν ἱστορία. Ἡ ἀληθινὴ πραγματικότητα δὲ βρίσκεται στὸ μέλλον, ἀλλὰ στὴν ἀρχή. Καμιὰ λοιπὸν οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ συντελεστεῖ καὶ τίποτε τὸ ριζικὰ νέο νὰ παραχθεῖ. Ἡ ἀναγκαιότητα, δηλαδὴ ὁ ἐπαρκὴς λόγος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ κάποιου ὄντος ἢ κάποιου πράγματος, θεωρεῖται αἰώνια. Ἔτσι ἐρμηνεύεται ἡ ἐνασχόληση τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας μὲ τὶς πρῶτες ἀρχές, ἡ υἰοθέτηση τῆς θεωρίας γιὰ τὴν ἀνακύκλωση τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἀπουσία ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς στὴν ἔννοια τῆς ἱστορίας.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ διάρθρωση τοῦ σύμπαντος, σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχαῖο κοσμοεἶδωλο, πού τοποθετοῦσε τὴ γῆ στὴν κατώτερη θέση, ἔδωσε ἀφορμὴ, ἰδίως στοὺς ἠθικολόγους τοῦ Στωικισμοῦ, νὰ μιλήσουν γιὰ τὴ ματαιότητα τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναπόφευκτα λοιπὸν διαφαίνεται στὰ ἀρχαῖα φιλοσοφικὰ συστήματα μιὰ τάση νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὀδυνηρὴ στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια ἀντίληψη γιὰ τὸ γήινο περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου ὀδήγησε τὴν ἀρχαία σκέψη στὴ διατύπωση ὀρισμένων ἀξιολογῶν ἀπόψεων, πού δὲν ἄφηναν τὸν ἄνθρωπον νὰ βυθιστεῖ στὸ τέλμα τῆς ἀπαισιοδοξίας. Ἔτσι ὡς πραγματικὰ καὶ ἐπιθυμητὰ θεωρήθηκαν ὄχι τὰ ὄρατά, πού μεταβάλλονται, ἀλλὰ τὰ αἰώνια, τὰ ἐπέκεινα, τὰ ἀκίνητα. Ἡ οὐσία τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὸ νοῦ καὶ στὴ ψυχὴ. Ὁ κόσμος αὐ-

τός είναι θέατρο και οι άνθρωποι παιγνίδια, που με αυτά παίζουν οι θεοί, όπως με κάποια κυνικότητα παρατηρηρεί ο Πλάτωνας¹.

Σε τέτοιο περιβάλλον δεν είναι βέβαια δυνατό να διαγραφεί και να πραγματοποιηθεί ο προσορισμός του ανθρώπου. Γιαυτό η έννοια της φυγής από το χρόνο της φθοράς και από το μεταβαλλόμενο χώρο, που δεσμεύει τον άνθρωπο, πήρε τις γνωστές μεταφυσικές διαστάσεις. Αυτές διασώζονται μέχρι σήμερα σε μια ατέλειωτη ποικιλία παραλλαγών και επιδράσεων. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που συνθλιβόταν από την αίσθηση του αδιέξοδου και της αμείλικτης χρονικής ροής μέσα στο γήινο περιβάλλον, βρήκε παρηγοριά στην ανακίνηση του χρόνου με την πίστη στη δυνατότητα για αλληπάλληλες άφετηρίες.

Με μια πρώτη πρόχειρη εξέταση μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι πολλές από τις απόψεις αυτές, που ήταν κτήμα κάθε μορφωμένου ανθρώπου εκείνης της εποχής, υιοθετήθηκαν από τους χριστιανούς διανοούμενους και ειδικά από τους τρεις Ίεράρχες. Έτσι συναντά κανείς στα έργα τους την πλατωνική διδασκαλία ότι η θεία δύναμη διευθετεί τα πάντα με τον καλύτερο τρόπο και ότι ο φιλόσοφος με το νου του μπορεί να διακρίνει στο περιβάλλον του τη σοφία και τη λογικότητα του θείου όντος. Άλλα και από τη στωική επεξεργασία της πλατωνικής κοσμολογίας έγινε ιδιαίτερα αποδεκτή η ιδέα της θείας πρόνοιας. Τέλος τα σχετικά με το πρώτο αίτιο, οι αποδείξεις ότι υπάρχει αγαθός και σοφός θεός, που γίνεται γνωστός με την παρατήρηση της τάξεως και της αρμονίας μέσα στο σύμπαν ή με την γνώση των σταθερών φυσικών νόμων, βρήκαν ευνοϊκή υποδοχή στην κοσμολογία των τριών Ίεραρχών.

Οι ομοιότητες όμως αυτές είναι επιφανειακές. Το δόγμα της δημιουργίας «εκ του μηδενός» κάνει αδύνατη κάθε ουσιαστική επιγεφύρωση ανάμεσα στη χριστιανική και τη φιλοσοφική κοσμολογία. Έτσι καταλαβαίνουμε γιατί, ενώ οι Έλληνες φιλόσοφοι έφταναν στην παραδοχή της ύπαρξεως του Θεού από την παρατήρηση της τάξεως, της σκοπιμότητας και της αρμονίας του φυσικού κόσμου, οι τρεις Ίεράρχες έβλεπαν να φανερώνεται το μεγαλείο του Θεού κυρίως στο γεγονός της παρουσίας του μέσα στον κόσμο και στην ιστορία.

Κοινή και θεμελιώδης θέση στη διδασκαλία των τριών Ίεραρχών είναι ότι όλα τα όντα έχουν κοινό χαρακτηριστικό την τρεπτότητα. Καθετί που είναι κτιστό, δημιουργημένο, είναι στη φύση του τρεπτό, δηλαδή βρίσκεται διαρκώς σε μια δυναμική κατάσταση. Αυτή η δυναμική κατάσταση εκτείνε-

1. Βλ. *Νόμοι* 644DE και 803C - 804B.

ται από τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ ἐκμηδενισμοῦ ὡς τὴ δυνατότητα τῆς τέλει αὐτοκαταφάσεως. Τίποτε τὸ στατικό δὲν ὑπάρχει στὴ δημιουργία. Τὰ πάντα, ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, βρίσκονται σὲ μιὰ μεταμορφωτικὴ πορεία.

Μιὰ ἄλλη θεμελιώδης θέση εἶναι ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀποτελεῖ κλειστὸ σύστημα μὲ αὐτάρκεια, αὐτοαξία καὶ αὐτοσκοπὸ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματός του δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναζητηθεῖ μέσα σ' αὐτὸν ἢ σὲ κάποιον κόσμο ἰδεῶν. Ὁ κόσμος ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ ἔχει τὴν αἰτία καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς του στὸ Θεὸ καὶ κατ' ἀναλογία στὸν ἄνθρωπο, πού εἶναι εἰκόνα τοῦ δημιουργοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ γήινο περιβάλλον δὲν μπορεῖ νὰ ἐξεταστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ Θεό, οὔτε πάλι μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ χωρὶς νὰ ἔχουμε ὡς γνώμονα τὸν ἀνθρώπινο προσορισμό. Στὴ σκέψη τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἢ κοσμολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία περιχωροῦνται καὶ ἀλληλοερμηνεύονται μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς θεολογίας.

Τὸ περιβάλλον τώρα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς χῶρος πού δοῖ καὶ ἀλλοιώνεται ὁ ἄνθρωπος, ὑφίσταται ἀνάλογες ἐπιπτώσεις. Τὸ περιβάλλον ὄχι μόνο συμμερίζεται καὶ ἀκολουθεῖ τὶς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἐκδίπλωση τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπηρεάζει δευτερογενῶς. Ἡ ἐκφραση καὶ ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου στὸ περιβάλλον του δὲ νοεῖται μόνο κοσμολογικά, ἀλλὰ καὶ ἠθικά. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν πώση του, δηλαδή τὴν ἀστοχία του στὴν προσπάθεια νὰ ἐπιτύχει τὴν αὐτοκατάφασή του, ἀλλοιώθηκε ὄντολογικά καὶ ἠθικά, ὄχι μόνο αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὸ περιβάλλον του. Τὰ ξένα καὶ ἐπείσακτα στοιχεῖα πού εἰσχώρησαν στὴν ἀνθρώπινη φύση εἶχαν σὰ συνέπεια νὰ σκοτιστεῖ ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ χαθεῖ ἡ λαμπρότητά της.

Ἔτσι ἀλλοιώθηκε ἡ ἀνθρώπινη φύση καὶ ἡ ιδιοτέλεια πού ἀκολουθεῖ τὴν ἐγωιστικὴ θηριωδία καὶ τὴν αἴσθηση τῆς ἀνασφάλειας, κατέστρεψε τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ δυνατότητα γιὰ ὑπαρξὴ ἐνὸς εἰρηνικοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ θλιβερὴ αὐτὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἀντικατοπτρίζεται στὴ σκέψη τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὄντολογικά καὶ ἠθικά στὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χρυσόστομος ἀναφερόμενος στὸ ζωικὸ βασίλειο σημειώνει χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: «ὅσα ἐν τοῖς ἡθεσίν ἐστιν τοῖς ἀνθρωπίνοις, εὐρήσομεν καὶ ἐκεῖ τραχύτητα, μαλακότητα, δειλίαν, προπέτειαν, εὐστάθειαν· καὶ τὰ μὲν αὐτῶν πλούτῳ κομῶντα ἀκαίρως καὶ ἐπὶ κακῶ τῶν πλησίων, τὰ δὲ πενόμενα καὶ ἀδικούμενα»¹.

Ἔτσι τὸ «λίαν καλὸν» τῆς δημιουργίας ἀλλοιώθηκε πρωτογενῶς μέσα στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν κυριαρχία τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Ὁ φόβος τοῦ

1. *Εἰς Β' Κορ.* 15,4, PG 61, 508.

θανάτου πού απειλεῖ μὲ ἐκμηδένιση τὴν προσωπική του ὄντοτητα τοῦ στερεῖ συγχρόνως καὶ τὴ διακριτικὴ ἱκανότητα νὰ ἐντοπίσει τὸν πραγματικὸ κίνδυνο. Γιαυτὸ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἀπειλητικὲς δυνάμεις τοῦ σκότους ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, δηλαδή στὸ περιβάλλον του, τὸ φυσικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ. Ἡ ἀδυναμία λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσαρμοστεῖ στὸ περιβάλλον του δὲν ὀφείλεται τόσο στὴν ἐχθρότητα καὶ ἄρνηση τοῦ περιβάλλοντος, ὅσο στὴν προβολὴ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνθρώπινων φόβων καὶ ἀπειλητικῶν σκιῶν στὸν ἀντικειμενικὸ χῶρο. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀνασφάλεια, ἡ ἐχθρότητα, ἡ ἀπομόνωση γεννοῦν τὴν καχυποψία γιὰ τὴ φύση καὶ δημιουργοῦν τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ περιβάλλον εἶναι μιὰ διαρκὴς ἀπειλὴ καὶ ἐχθρικὰ ἀφιλόξενο. Γιαυτὸ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ προσπαθῆσει ὁ ἄνθρωπος νὰ δημιουργήσῃ ἕνα δικό του περιβάλλον μὲ τρόπο στερητικὸ. Δηλαδή, ἀπὸ τὴν ποικιλία πού τὸν περιβάλλει διαλέγει ὅ,τι νομίζει πὼς εἶναι γιὰ τὸ συμφέρον του. Αὐτὸ κολλακεύει βαθιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἀλαζονικὴ προτίμηση τῆς μηχανῆς καὶ τοῦ τεχνητοῦ ἀπὸ τὸ ἄμεσο καὶ φυσικὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ἔμμεση θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὁ νέος πύργος τῆς Βαβέλ, πού δυστυχῶς μοιραῖα φέρνει τὴν ἀσυνεννοησία, τὴν σύγχυση καὶ τελικὰ τὴ διαίρεση.

Μὲ στενὰ λοιπὸν καὶ ἰδιοτελὴ κριτήρια γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὁ «μικρὸς μάγος» πού μεθάει μὲ τὴ δύναμή του, ἀλλὰ τελικὰ μὲ τὶς συνεχεῖς ἐπεμβάσεις του στὴ φυσικὴ τάξη διαπιστώνει πὼς κινδυνεύει ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ ἔργα πού τὸν ἀπειλοῦν καὶ τὸν πολεμοῦν. Τὸ δημιουργικὸ του ἔργο μεταβάλλεται σ' ἕνα βιασμό τῆς φύσεως μὲ πρῶτο θῦμα τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ κατάσταση αὐτοκαταστροφῆς, πού παράδοξα συμπορεύεται μὲ τὴ θεοποίηση τῆς κτίσεως, μὲ τὴν εἰδωλοποίηση τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ληστρικὴ διάθεση ἀπέναντι στὴ φύση καὶ ἡ ἀνήλεη ἐκμετάλλευσή της γίνεται πιά τρόπος ζωῆς καὶ ὑπέρτατος κανόνας. Ἀναπόφευκτα φαίνεται φυσικὸ καὶ εὐλόγο νὰ προχωρήσει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἄμετρη ἐκμετάλλευση τῆς φύσεως στὴ σκληρὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί, τέλος — γιὰτί ὄχι; — τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ἡ δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς λυτρωτικὴ κατεύθυνση πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ Θεό, ἔχει ὡς ὁδηγὸ τὴ στενὴ ἰδιοτέλεια καὶ τὸ φόβο. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι μόνον ἡ κατάχρηση καὶ ἡ ἀλόγιστη σπατάλη τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν ἢ ἡ προνομιακὴ χρῆση αὐτῶν ἀπὸ τὴ μειονότητα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπίστευτὴ σκληρότητα στὸν οἰκονομικὸ καὶ τὸν πολιτικὸ τομέα, πού ἔχει ὡς συνέπειες τὴ δουλεία ὀλόκληρων λαῶν, τὸν ἐξευτελισμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τὴν ἀπελπισία, τὴν ἀδυναμία τῆς προσωπικῆς ἀντιδράσεως, τὴν τραγικότητα τοῦ ἀπομονωτισμοῦ καὶ τῆς μηχανοποιήσεως. Εἶναι ἡ πραγμάτωση τοῦ φόβου τοῦ προφήτη τῆς Π. Διαθήκης μπροστὰ στὸ ἐφιαλτικὸ ὄραμα γιὰ τὸ

λαό πού κάθεται στή χώρα, πού δεσπόζει τὸ σκοτάδι καὶ ἡ σκιά τοῦ θανάτου. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ χώρα, πού περιέγραψε τόσο ζωντανὰ μὲ σύγχρονη γλῶσσα ὁ Huxley, ἐπιχειροῦν νὰ φωτίσουν καὶ νὰ μεταμορφώσουν οἱ τρεῖς Ἱεράρχες μὲ τὸ κήρυγμά τους γιὰ ἀνιδιοτελὴ ἀγάπη, γιὰ ἰσότητα, γιὰ δικαιοσύνη, γιὰ ἐπιζήτηση καθοδηγήσεως ἀπὸ τὴν ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος βλέπει νὰ ἀντικατοπτρίζονται στὸ περιβάλλον του οἱ δικοὶ του φόβοι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ περιβάλλον ἔγινε μετὰ τὴν πτώση λιγότερο φιλικὸ πρὸς αὐτόν. Ὁ φόβος ὅμως τοῦ ἀνθρώπου μπροστὰ στὴν ἐχθρικότητα τοῦ περιβάλλοντος, παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος, δὲν ὀφείλεται τόσο στὶς καταστρεπτικὲς δυνάμεις πού διαθέτει, π.χ. τὴν παρουσία τῶν θηρίων, ὅσο στὴν ἐλάττωση τῆς δημιουργικότητας καὶ κυριαρχικότητας τοῦ ἀνθρώπου, λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸ Θεό. Συμβαίνει ὅτι καὶ μὲ τὸ δοῦλο, πού, ὅσο ἔχει τὴν εὐνοια τοῦ κυρίου του, ἐπιβάλλεται στοὺς συνδούλους του, ὅταν ὅμως τὴ χάσει φοβᾶται τὸν καθένα¹. Ἡ ἀλλοτρίωση αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ περιβάλλον ἔχει καὶ θετικὸ περιεχόμενο σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἡ ἀλλοτρίωση αὐτὴ ὑποβοηθεῖ στὴν ὀρθὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Ἀναντίρρητο πάντως εἶναι ὅτι τὸ περιβάλλον καὶ ὁ ἄνθρωπος «συστενάζουν καὶ συνωδίνουν»², ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀποβλέποντας μὲ ἀκατάσχετο πόθο, ὅπως συμπληρώνει ὁ Μ. Βασίλειος, στὴν ἐπιστροφή πρὸς τὸ χορηγὸ τῆς ζωῆς³.

Ἔπάρχει λοιπὸν ἀναλογία ποιότητας ζωῆς καὶ ἐκδηλώσεως ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον. Τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου ταιριάζει καὶ ἐκφράζει τὴ σημερινὴ ὄντολογικὴ καὶ πνευματικὴ του κατάσταση. Γιατὸ ἢ διαπίστωση ὅτι τὰ πάντα εἶναι «καλὰ λίαν» δὲν ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχες αἰσθητικὰ, ἀλλὰ ἐσχολογικὰ. Τὸ περιβάλλον παρὰ τὴν ἐκπεσμένη του κατάσταση εἶναι «καλὸ λίαν», διότι ὡς παιδαγωγὸς βοηθεῖ μὲ τὶς ἀντιξοότητες τὸν ἄνθρωπο νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὸν προορισμὸ του.

Ἔτσι οἱ ἐκδηλώσεις τῆς τρεπτότητας στὸ χῶρο καὶ ἡ κυριαρχία τῆς φθορᾶς, ὡς τραγικὲς ἐκφράσεις τῆς εἰσβολῆς τῶν μηδενιστικῶν δυνατοτήτων στὴ δημιουργία, δὲν ἔχουν ἀπόλυτη σημασία, ὅταν θεωρηθοῦν μέσα στὴ θετικότητα τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως γιὰ τὸν ἀνθρώπινο προορισμὸ. Ἡ θετικότητα αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπει στὸ κακὸ νὰ ἔχει οὐσιαστικὴ δύναμη. Τὸ κακὸ

1. *Εἰς Γεν*, 9,3, PG 53, 78-79 καὶ 14,5, 115 ε.

2. *Ρωμ.* 3,22.

3. *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος* 5, 7, PG 32, 81A.

«βασιλεύει, ἀλλ' οὐκ αἰωνίζει». Ἀκόμη καὶ ὁ θάνατος, ὡς ἡ ἐκρηκτικότερη φανέρωση τοῦ κακοῦ καὶ τῆς δυναστείας του στὸ περιβάλλον, ἔχασε ἐν Χριστῷ τὴν καταλυτικὴ του δύναμη. Τὸ φοβερὸ τοῦ θανάτου, λέγει ὁ Γρηγόριος, μέσα στὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως εἶναι «ἐν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι». Τὸ ἀρνητικὸ περιεχόμενό του παίρνει καὶ αὐτὸ μιὰ παιδαγωγικὴ σημασία. Μὲ τὸ θάνατο ἔχει κάποιον τέλος ἡ βασιλεία τῆς ἁμαρτίας. Ὑπάρχει ὁ θάνατος «ἵνα μὴ ἀθάνατον ἦ τὸ κακόν»¹.

Τίποτε στὸ περιβάλλον δὲν εἶναι τελεσίδικα ὁμαλὸ ἢ ἀκίνητο. Σχετικὰ εἶναι ὁ πλοῦτος, ἡ φτώχεια, ἡ δύναμη, γιατί συνεχῶς μεταλλάσσονται. «Καὶ τοῦτο ἴσον ἡ ἀνισότης ἔχει», παρατηρεῖ ὁ Γρηγόριος, «τὴν περὶ πάντα μεταβολὴν περιχωρεῖ γὰρ τὰ πάντα ραδίως καὶ μεταχωρεῖ καὶ ἀντικαθίσταται». Μέσα στὴν ἀέναη ἀνακύκλωση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου βλέπουν οἱ τρεῖς Ἱεράρχες τὴ διαλεκτικὴ ἀντίθεση μεταξὺ χώρου καὶ χρόνου. Ὁ χρόνος μὲ τὴ φθορὰ κυριαρχεῖ στὸν περιβάλλοντα χῶρο. Ὁ χῶρος ἀμύνεται στὸν ἀναπόφευκτο ἐκμηδενισμό μὲ τὴν δυνατότητα νὰ δημιουργεῖ νέες ἀφετηρίες καὶ ἐπαναλήψεις. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἀδιέξοδου θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχες σὰν ἐρέθισμα γιὰ δράση, σωστὴ ἀξιοποίηση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ γιὰ δημιουργία προσωπικῆς ἱστορίας. Ἔτσι θὰ κατορθωθεῖ ἡ ὑπέρβαση τῆς σχετικότητος τοῦ παρόντα κόσμου. Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὀρίζεται ἀπὸ τὸ Γρηγόριο, ὡς «ἡ σπουδὴ καὶ τὸ ραγῆναι κόσμου καὶ μετὰ Θεοῦ γενέσθαι τοῖς κάτω τὰ ἄνω πραγματευόμενον, καὶ τοῖς ἀστάτοις καὶ ρέουσι τὰ ἐστῶτα καὶ μένοντα κατακτώμενον»².

Ἡ βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχει διέξοδος καὶ ὀρθὴ κατεύθυνση δίνει στὴ σχετικότητα τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος καὶ στὶς ἀρνητικὲς καταστάσεις του μιὰ λυτρωτικὴ διάσταση. Ὁ ἄνθρωπος πιά μπορεῖ ἀπὸ τώρα μὲ τὰ μάτια τῆς πίστεως νὰ βλέπει μέσα στὴ ρευστότητα τοῦ χωροχρονικοῦ περιβάλλοντος νὰ ἀντικατοπτρίζονται ἡ ἀφθαρσία, ἡ αἰωνιότητα, ἡ εἰρήνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀγάπη. Ἔτσι στὸ μικρὸ του κόσμο ἐγκαινιάζει τὴ συμπιλίωση μὲ τὸν ἑαυτό του, τὸ συνάνθρωπό του καὶ τὸ περιβάλλον του. Γιαυτὸ μέσα στὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον ἀρχίζει μυστικὰ νὰ ξεπροβάλλει τὸ θεογενὲς περιβάλλον, πὺ χωρὶς νὰ καταργεῖ τὸ πρῶτο, τὸ ἐλευθερώνει καὶ τὸ μεταμορφώνει, ὥστε νὰ γίνεῖ πράγματι «κατὰ φύσιν» καὶ ἀπόλυτα σύμφωνο μὲ τὸ «νέο ἄνθρωπο». «Καλῶς», συμπεραίνει ὁ Γρηγόριος, «τῷ τεχνίτη Λόγῳ καὶ τῇ πάντα νοῦν ὑπερεχούσῃ Σοφίᾳ μεμηχανῆσθαι, παίξεσθαι ἡμᾶς ἐν τοῖς ὀρωμένοις, ἄλλοτε ἄλλως μεταβαλλομένοις καὶ μεταβάλλουσι καὶ ἄνω καὶ

1. Λόγος 18, 42, PG 35, 1041A καὶ Λόγος 38, 12, PG 36, 324D.

2. Λόγος 43, 13, PG 36, 512C.

κάτω φερομένοις καὶ περιτρεπομένοις... ἵνα, τὸ ἐν τούτοις ἄστατον καὶ ἀνόμαλον θεωρήσαντες, πρὸς τὸ μέλλον μεθορμησώμεθα»¹.

Γιὰ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχες τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον στὴ παρούσα μορφή του θεωρεῖται «γυμνάσιον ἀρετῆς» καὶ «διδασκαλεῖον αἰωνιότητος». Μέσα σ' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος μιμεῖται τὸν πλάστη του, ὅσο μπορεῖ, καὶ σκιαγραφεῖ τὴν εὐταξία τοῦ θεογενοῦς περιβάλλοντος. Τὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον δὲν εἶναι λοιπὸν μόνο τὸ πλαίσιο ἢ τὸ βᾶθρο στὸ ὁποῖο ξεδιπλώνεται ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ὑπάρξεώς του. Γιαυτό, μολονότι ὁ χῶρος δεσμεύει μὲ τὴ φθορὰ τὸν ἄνθρωπο, δὲν θεωρεῖται ὅτι ἐκφράζει μιὰ ὄντολογικὴ ἢ ἠθικὴ ἀρνητικὴ κατάσταση, ἀλλὰ ἀποβαίνει τὸ κατάλληλο περιβάλλον γιὰ τὸν ἄνθρωπο, πού παλεύει νὰ ἐπιτύχει τὴν αὐτοκατάφαση καὶ τὴν ὁλοκλήρωσή του².

Ἐπιπλέον ὁ ἄνθρωπος ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἔχει τὸ μοναδικὸ προνόμιο νὰ εἶναι συνδημιουργὸς μὲ τὸ Θεό. Δὲ δημιουργεῖ βέβαια ἀπὸ τὸ μηδέν, ἔχει ὁμως τὴ δύναμη καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐπεμβαίνει στὴν τρεπτότητα καὶ ρευστότητα τοῦ περιβάλλοντός του, γιὰ νὰ τὸ διαφυλάξει ἀπὸ τὴν καταστροφή ἢ τὸν ἐκμηδενισμό. Αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση εἶναι ἀναγκαία καὶ θεωρεῖται σὰν προϋπόθεση γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴν προσωπικὴ του ζωή.

Ἐνας ἄνθρωπος πού διατήρησε τὴν εὐαισθησία νὰ διακρίνει ἐνστικτωδῶς τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ προσαρμόζεται στὴν εἰλικρίνεια τῆς ἐσωτερικῆς φωνῆς καὶ στὴν «ἀνωθεν» ἐπιταγή, παύει νὰ βλέπει τὸ περιβάλλον του μὲ ἀδιαφορία ἢ μὲ διάθεση παραχρήσεως ἢ μὲ ἐπιφανειακὰ αἰσθητικὰ κριτήρια. Ἀντίθετα τὸ βλέπει μὲ ἀπέραντο σεβασμὸ σὰν ἔργο τοῦ Θεοῦ πού μαζί μὲ τὴ δική του ὑπαρξὴ ἀντιμετωπίζουν τὴ συνεχὴ ἀπειλὴ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ, ἐξαιτίας τῆς τρεπτότητάς τους. Αἰσθάνεται γιὰ τὸ περιβάλλον του ἔντονη εὐθύνη καὶ ἀγάπη, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἀνεχτεῖ ὁποιαδήποτε καταστροφή χωρὶς νὰ πληγώνεται βαθιά. Αὐτὴ τὴ στενὴ σχέση ἀνθρώπου καὶ περιβάλλοντος ὑμνησαν ὅλοι οἱ δάσκαλοι τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἔτσι ὅταν ρώτησαν τὸν Ἰσαὰκ «τί ἐστὶ καρδιά ἐλεήμων;» αὐτὸς ἀπάντησε μὲ τὰ ἐξῆς συγκλονιστικὰ λόγια: «Εἶναι ἓνα κάψιμο τῆς καρδιᾶς γιὰ ὅλη τὴν κτίση, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὰ ὄρνια, γιὰ τὰ ζῶα, γιὰ τοὺς δαίμονες, γιὰ ὅλα τὰ κτίσματα. Μὲ τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴν θέα τους τρέχουν ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου τὰ δάκρυα. Ἀπὸ τὴν πολλὴ καὶ σφοδρὴ ἀγάπη πού συνέχει τὴν καρδιά του δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχτεῖ ἢ νὰ ἀκούσει ἢ νὰ δεῖ κάποια καταστρο-

1. Λόγος 14, 20, PG 35, 884AB.

2. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ἑξαήμε.* 1, 5 καὶ 6, PG 29, 13AB καὶ 16· *Εἰς Ἡσαΐαν* 94, PG 30, 273AB· *Περὶ τοῦ μὴ προσηλωσθαι τοῖς βιωτικοῖς* 5, PG 31, 549A· *Εἰς Ἑξαήμε.* 6, 10, PG 29, 141C ε.

φή ἢ κάποια μικρὴ λύπη νὰ γίνεται μέσα στὴν κτίση. Γιαντὸ καὶ γιὰ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ γιὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀλήθειας καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ τὸν βλάπτουν καὶ γιὰ τὰ ἐρπετὰ κάθε στιγμὴ προσφέρει προσευχὴ μὲ δάκρυα γιὰ νὰ τοὺς φυλάξει καὶ νὰ τοὺς ἐλεήσει ὁ Θεός»¹.

Καὶ ἀργότερα ἓνας ἄλλος μυστικὸς Θεολόγος ποὺ μὲ ἀνεξάντλητη τρυφερότητα ὕμνησε τὸ Δημιουργό, ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, σημειώνει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τοῦ ἀποκαλύφτηκε ἡ κρυμμένη ὁμορφιὰ καὶ τὸ ἐκρηκτικὸ μεγαλεῖο τῆς δημιουργίας. «Τότε», λέγει, «ἀναβλέπων ὁ ἄνθρωπος καὶ θεωρῶν τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ὡς οὐδέποτε αὐτὴν ἐθεάσατο, ἐκπλήττεται καὶ ἀνωδύνως αὐτόματα προχέει τὰ δάκρυα, δι' ὧν καθαίρεται...»².

Στὰ ἔργα τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπαριθμήσει πάρα πολλές παρόμοιες περιγραφές, ὅπου μὲ ἄδολα καὶ γεμάτα θαυμασμὸ μάτια ἐπαναλαμβάνουν τὴ διαπίστωση τοῦ Παύλου ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συλλάβει τὶς ἀόρατες δυνάμεις καὶ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ μὲ τὰ ὄρατὰ δημιουργήματα³.

Ἡ θετικὴ θεώρηση τοῦ περιβάλλοντος δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἄνθρωπος καὶ περιβάλλον εἶναι ἰσότιμα καὶ αὐτάρκη. Κάτι τέτοιο θὰ ἐξομοίωνε τὴν οὐσία μὲ τὸ πλαίσιο καὶ τὸ σκοπὸ μὲ τὸ μέσο. Κοινὴ διδασκαλία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸ, ἀλλὰ ἔχει τὴν αἰτία καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς του στὸ Θεό. Ὁ ἄνθρωπος ἔχοντας σὰ σκοπὸ τῆς ζωῆς του τὴν ὅσο τὸ δυνατόν ὁμοίωσή του μὲ τὸ Θεὸ ἔχει καὶ τὴν «ἐστίαν» του στὸ Θεό. Χωρὶς αὐτὸν εἶναι ἀνέστιος καὶ μακρὰ του ἀπόδημος⁴.

Κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἡ ἀνασύνδεση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ τὸν ἐπαναφέρει στὴ φυσικὴ του κατάσταση καὶ τοῦ δημιουργεῖ αἶσθημα ἀσφάλειας.

Γιὰ νὰ φτάση ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος στὸ θωματικὸ αὐτὸ τέλος πρέπει νὰ περάσει ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ πραγματικότητα. Τὴν πραγματικότητα αὐτὴ τὴν προσδιορίζει ἡ χρονικότητα, ἐνῶ τὸ τέλος τῆς εἶναι ἡ αἰωνιότητα. Γιαντὸ ἡ ἄρνηση τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐνταχθεῖ ἐντελῶς στὴν πραγματικότητα τῆς πτώσεως ποὺ τὴν περιβάλλει καὶ ἡ πίστη τῆς σὲ μιὰ ἀποκατάσταση τῆς τάξεως ποὺ διασαλεύτηκε ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, δυνάμωσε στὰ μέλη τῆς τὴν αἶσθηση τοῦ πάροικου καὶ παρεπίδημου. Τὸ νόημα λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ καὶ νὰ ἐξαντληθεῖ στὸ πιεστικὸ πλαίσιο τοῦ χωροχρονικοῦ περιβάλλοντος⁵.

1. Λόγος 81.

2. Ἐκατοντὰς 1, 35.

3. Ρωμ. 1, 20.

4. Βλ. τὴν μελέτη μου *Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, Θεσσαλονίκη 1969.

5. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 11, PG 36,324A.

Μέσα στον κόσμο που μας περιβάλλει ο αληθινός άνθρωπος μοιάζει με έναν ταξιδιώτη, λέγει ο Μ. Βασίλειος, που για να φτάσει στο τέρμα κάνει βέβαια σταθμούς, αλλά δεν σταθμεύει μόνιμα. «Δρόμον οὖν τινα τρέχουσαν πάντες ἄνθρωποι, πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος ἕκαστος ἐπειγόμενοι. Ὁδοιπὸρος ἐφέστηκας τῷ βίῳ τούτῳ· πάντα παρέρχη, πάντα κατόπιν σου γίνεται... Ἡ ὁδὸς οὐκ ἔστι σή, ἀλλ' οὐδὲ τὰ παρόντα σά»¹. Είναι λοιπὸν χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου τὸ «παροδεῦειν μὲν τὸν βίον τοῦτον, ἐπείγεσθαι δὲ πρὸς ἑτέραν ζωὴν»².

Ἡ δυναμικότητα που ξεχειλίζει ἀπὸ τὴ βίωση τῆς ἀνεσιότητος ὄχι μόνον ἀξιοποιεῖ καὶ διασώζει τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον ἀπὸ τὴν κατάχρησή, ἀλλὰ συγχρόνως κατοχυρώνει τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ατόμου. Αὐτὸς που ζεῖ τὴν ἀνεσιότητα μὲ τὸ μεταφυσικὸ καὶ λυτρωτικὸ ὑπόβαθρό της δὲ δοκιμάζει τὴν πίκρα τῆς ἀπομονώσεως, τὴ νέκρωση τῆς μηχανοποιήσεως καὶ τὴν αἴσθησι ὅτι βρίσκεται μέσα σ' ἕνα ἀφιλόξενο καὶ ἐχθρικὸ περιβάλλον. Τὸ πρωτεῖο τῆς ἀρετῆς τῆς ἀγάπης, που στὴν οὐσία της δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀνιδιοτέλεια καὶ τὴ θυσία τῆς προσφορᾶς, φυλάγουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ νοσηρὸ ἀτομικισμὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπάνθρωπη ἐκμετάλλευση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν συνανθρώπων του. Γιαυτὸ ἡ χριστιανικὴ ἀνεσιότητα διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ φαινομενικὰ παρόμοιες ἐμπειρίες ἄλλων συστημάτων, ὅπου ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς ἀνεσιότητος πηγάζει ἀπὸ διαρκεῖς προϋποθέσεις, ἀπὸ τὴν ταύτιση τῆς ὕλης μὲ τὸ κακὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη μεταφυσικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον.

Στὴ σκέψη τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ἀπόλυτη ἔνταξή του στὸ περιβάλλον του, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπορρίψει τὴ θετικότητα καὶ τὸ «λίαν καλὸν» τῆς δημιουργίας. Τὸ περιβάλλον σὰν τὸ πεδίο στὸ ὁποῖο πραγματώνεται ἡ μεταμορφωτικὴ καὶ ἀνοδικὴ πορεία πρὸς τὴν πληρότητα, χωρὶς νὰ εἶναι αὐτοαξία, ἔχει θετικὸ νόημα. Ἡ βίωση λοιπὸν τῆς ἀνεσιότητος δὲ συνεπάγεται ἀρνησὴ τῆς ἱστορίας ἢ ὑποτίμησι τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς νοσταλγίας γιὰ τὴν τελικὴ ἐπικράτησι καὶ ἀποκατάστασι τῆς ἀληθινὰ φυσικῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Πολὺ χαρακτηριστικὰ ὁ Μ. Βασίλειος δίνοντας τὸν ὅρισμὸ τῆς ἀνεσιότητος λέγει ὅτι αὐτὴ εἶναι «διαγωγὴ πρόσκαιρος, οὐχὶ ἰδρυμένην ζωὴν, ἀλλὰ παροδικήν, ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἐπὶ τὰ κρεῖττονα μεταστάσεως ὑποφαίνουσα»³.

1. *Εἰς 1 Ψαλμ.* 4, PG 29, 220D-221B.

2. Μ. Βασίλειος, *Εἰς 14 Ψαλμ.* 1, PG 29, 252AC.

3. *Εἰς 14 Ψαλμ.* 1, PG 29, 252AC.

Ἡ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς φθορᾶς θὰ ἔχει σὰ συνέπεια τὴν ἐξημέρωση τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ φυσικὴ πραγματικότητα καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση θὰ συμφιλιωθοῦν ὀλοκληρωτικὰ καὶ δημιουργικὰ. Τὸ χάσμα τοῦ φόβου καὶ τῆς φθορᾶς ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον θὰ ἐπιγεφυρωθεῖ μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῶν προεκτάσεων τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ στὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον. Ἡ χαρούμενη αὐτὴ προσδοκία, ποὺ ἀναμένεται νὰ υλοποιηθεῖ μὲ τὴ μέλλουσα ἀποκατάσταση τῆς δημιουργίας στὴ θεϊκὴ τάξη της, φλόγισε τὴ σκέψη τῶν προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Στὰ ὄραματά τους ἀναμένεται νὰ συντελεστεῖ μιὰ νέα δημιουργία. Θὰ εἶναι «ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ». Ἀντὶ γὰρ λύπη, θὰ ἐπικρατεῖ ἡ χαρὰ καὶ ἡ πληρότητα. Τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου θὰ λυτρωθεῖ μὲ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ κακοῦ. Ἡ ἐξημέρωση τῆς γῆς καὶ ἡ ἄφθονη καρποφορία της θὰ συμβαδίζει μὲ τὴν ἐξημέρωση τῶν θηρίων. «Τότε», λέγει ὁ προφήτης, «λόκοι καὶ ἄρνες βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον»¹.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ στὴ θεολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὀνομάζεται «ὀγδὴ ἡμέρα»². Εἶναι δηλαδὴ ἡ νέα, ἡ ἀληθινὴ κατάσταση πραγμάτων, ποὺ διαδέχεται τίς ἑπτὰ δημιουργικὲς ἡμέρες τῆς πρώτης δημιουργίας. Λέγεται ὀγδὴ ἡμέρα, γιὰ τὴν βρῖσκειται ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνακύκλωση τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδας, μὲ τίς ὁποῖες παρατείνεται ἡ κατάσταση τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ χωροχρονικοῦ ἀδιέξοδου. Δὲν εἶναι ἄχρονη, ἀλλὰ ὑπερχρονικὴ, γιὰ τὸ μὰζι μὲ τὸ χῶρο ποὺ λυτρώνεται ἀπὸ τὴ φθορά, ἐλευθερώνεται καὶ ὁ χρόνος ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη καὶ τὴν ἀνακύκλωση. Γιὰ τὸ τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὴν ἀποκαλοῦν οἱ τρεῖς Ἱεράρχες ἀνέσπερη, ἀδιάδοχη, ἀπερίτρεπτη, χώρα ζώντων καὶ τὴν βλέπουν νὰ προτυπώνεται στὴν ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, κατὰ τὴν ὁποία νικηθῆκε ἡ παραμορφωτικὴ δύναμη τοῦ κακοῦ μὲ τὴν κατάργηση τοῦ θανάτου. Τὸ νέο αὐτὸ περιβάλλον προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀπεικονίσουν μὲ ἀπαράμιλλες περιγραφὰς οἱ τρεῖς Ἱεράρχες. Σ' ἓνα ὁμοῦ τέτοιο ἐγχεῖρημα, ἀξεπέραστο ἐμπόδιο ὀρθώνεται ἡ φτώχεια τῆς γλώσσας. «Ἐννόησόν μοι», παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος, «τῆς ζωῆς τὴν κατάστασιν ἐκείνης, καθ' ὅσον ἐννοῆσαι δυνατόν πρὸς γὰρ τὴν ἀξίαν οὐδεὶς ἡμῖν ἀρκέσει λόγος»³.

1. Ἦσ. 65.

2. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, 27, 66 PG 32, 192AB· *Εἰς Ἑξαήμε.* 2, 8, PG 29, 52A· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 44, 5, PG 36, 613A· Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ὑπαπαντήν*, PG 50, 807-808 καὶ *Εἰς Ψαλμ.* 6, PG 55, 543.

3. *Πρὸς Θεόδωρον ἐκπεσόντα* 1, 11, PG 47, 291.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὴ μεγάλη ἀπήχηση ποὺ ἔχουν πάντα στὸ λαὸ οἱ βυζαντινὲς τοιχογραφίες, στὶς ὁποῖες ἀπεικονίζεται ἡ εἰρηνικὴ συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ ζωικὸ καὶ φυτικὸ περιβάλλον τους. Ὅ,τι δὲν μπόρεσε νὰ περιγράψει μὲ τὶς λέξεις ὁ διανοούμενος, τὸ ἀπεικόνισε μὲ τὸν χρωστήρα του ὁ ἄγνωστος ἀγιογράφος, ποὺ μπορεῖ καὶ συγκινεῖ μέχρι σήμερα μὲ τὶς θαυμάσιες παραστάσεις τοῦ παράδεισου. Εἶναι ἐπίσης διαποτισμένες μὲ βαθὺ συμβολισμὸ οἱ ἀμέτρητες διηγήσεις γιὰ ἁγίους, ποὺ μὲ τὸ πλούσιο ξεχείλισμα τῆς ἀγάπης τους μποροῦν νὰ ζοῦν ἄφοβα μὲ θηρία καὶ νὰ συνεννοοῦνται μὲ αὐτά. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι στὶς συναξαρικὲς αὐτὲς διηγήσεις τονίζεται ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἀλλάζει δὲν εἶναι οἱ φυσικὲς ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων, ἀλλὰ ἡ ἐπείσακτη θηριωδία, ποὺ μεταμορφώνεται τώρα σὲ ἡμερότητα, παράλληλα μὲ μιὰ ἀνάληψη τῆς πρωτογενοῦς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ προβάλλει καὶ τὴ θέση τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὅτι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ πρέπει πρωταρχικὰ νὰ ἐντοπιστοῦν στὴν πνευματικὴ δομὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς¹.

Ἀγαπητοὶ φοιτητές,

Ὁ ἄνθρωπος σήμερα ἔχει χάσει τὴν αἴσθηση τοῦ μέτρου σὲ τραγικὸ βαθμὸ. Τὸ περιβάλλον, φυσικὸ, κοινωνικὸ καὶ ψυχολογικὸ ἔχει περιορισμένες δυνατότητες ἀντοχῆς στὶς ἄμετρες ἐπεμβάσεις μας. Ἦδη σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ ὄρια τῆς φυσικῆς ἀνεκτικότητος παραβιάστηκαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς μας εἶναι γνωστά. Ἡ ἄμετρη παράχρηση τῆς φύσεως σταθερὰ καὶ ὕπουλα καταστρέφει σταδιακὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρωπιά μας καὶ ἀμβλύνει τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀντιδράσεως μὲ τὴν προβολὴ ἑνὸς φανταστικοῦ μηχανικοῦ κόσμου, ποὺ ὑπόσχεται νὰ κάνει τὴ γῆ παράδεισο ἀφθονίας καὶ εὐτυχίας. Τὸ ὄνειρο αὐτὸ ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἡ πιὸ ἐπικίνδυνη οὐτοπία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Τὸ μήνυμα τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν γιὰ συμπιλίωση μὲ τὸ περιβάλλον, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς ἄμετρης παραχρήσεως, γιὰ λυτρωμένη καὶ φωτισμένη δημιουργικότητα, προϋποθέτουν τὴν ἐξῆς πολὺ ἀπλὴ ἀλήθεια. Ἡ εἰκόνα ποὺ διαγράφεται στὸ περιβάλλον εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ αὐτὸ κάθε πραγματικὴ ἀλλαγὴ σ' αὐτὸ ἔχει σὰν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας.

1. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Γεν. 25, 5*, PG 53, 225 καὶ 5, 2, PG 54, 601. Πρὸβλ. Ν. Ματσούκα, *Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Δοκίμιον πατρικῆς θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 13.